

koniecznie chronić wszystkie ptaki, a szczególnie gatunki drobnych ptaków wędrownych, jeśli chcemy w najbliższej przyszłości jeszcze je widywać i zachwycać się ich śpiewem.

Wincenty H a r m a t a

*Pomnikowe drzewa towarzyszące budownictwu sakralnemu
w województwie nowosądeckim*

Województwo nowosądeckie należy do wyróżniających się w kraju pod względem występowania cennych obiektów przyrodniczych, uznanych za pomniki przyrody. W okazałej liczbie, ponad 300 takich pomników, najliczniej reprezentowane są okazałe pojedyncze drzewa lub ich grupy. Występują one w parkach miejskich, parkach podworskich, przy drogach, na stanowiskach naturalnych (lasy) oraz przy zabytkowych budowlach sakralnych: kościołach, kaplicach i cerkiewkach.

Zabytkowe, najczęściej drewniane kościoły, kaplice i cerkwie, będące wyrazem sztuki dawnych cieśli, w zestawieniu z posadzonymi przy nich drzewami, stanowią prosty i surowy ale jakże piękny układ architektoniczny. Budowle sakralne wznoszono celowo w najlepszych punktach widokowych, jak lokalne wzniesienia, skarpy nad potokami i centralne miejsca we wsiach. Zachwycają pod tym względem szczególnie cerkiewki. Główna oś budowli ma z reguły przebieg wschód-zachód z prezbiterium skierowanym ku wschodowi. Ogrodzenie w kształcie elipsy lub prostokąta było wykonane pierwotnie prawie zawsze ze słabo obrobionego kamienia, miejscowego pochodzenia. Drzewa sadzono wokół budowli najczęściej na cmentarzu, rzadziej poza ogrodzeniem. Przebudowując ogrodzenie niekiedy część drzew do niego wkomponowywano.

Skład gatunkowy sąsiednich drzewostanów wskazuje wyraźnie, że drzewa do nasadzeń pozyskiwano często z najbliższego otoczenia, przenosząc je ze stanowisk naturalnych; czasem wykorzystywano okazy już wcześniej rosnące na miejscu. Zestaw gatunków jest wyjątkowo ubogi, a dominują w nim długowieczne drzewa liściaste. Drzewem najczęściej sadzonym była lipa szerokolistna *Tilia platyphyllos*, często — jesion wyniosły *Fraxinus excelsior* i dąb szypułkowy *Quercus robur*, rzadziej — lipa drobnolistna *Tilia cordata*, jawor *Acer pseudoplatanus* i klon *Acer platanoides*. Nie wysadzano z reguły buka i drzew iglastych, mimo ich liczne występowania w naturze. Można zauważyć również wyraźną rejonizację w nasadzeniach, będącą tylko częściowo odbiciem rozmieszczenia drzew w przyrodzie i ich wymagań siedliskowych. Na Podtatrzu, Orawie i w Gorcach sadzono głównie jesiony i jawory, w Beskidzie Sądeckim i Niskim oraz na przyległym do nich po-

górze lipy, a w Beskidzie Wyspowym dęby szypułkowe, lipy i jesiony.

Zdrowotność drzew towarzyszących obiektom sakralnym jest zazwyczaj dość dobra i należą one często do najokazalszych i najstarszych w okolicy. Określanie wieku drzew nie następuje większych trudności, gdyż były one przeważnie sadzone w czasie budowy lub przebudowy obiektu (K r y g o w s k i 1965, N y k a 1965). Sporadycznie odnotowywano nawet w kronikach rok posadzenia. Względnie dokładne dane dotyczące czasu nasadzenia drzewa pozwalają stwierdzić, jak zawodna jest ocena wieku w oparciu o grubość i wygląd poszczególnych okazów. Drzewa tego samego gatunku posadzone w jednakowych warunkach ok. 200 lat temu różnią się przeciętnie w obwodzie, w przypadku lip do 100 cm, jesionów ok. 70 cm, dębów ok. 60 cm i jaworów do 50 cm. Widać wyraźnie, że grubość i wiek osiągnięte przez drzewo zależą przede wszystkim od jego cech osobniczych oraz warunków wzrostu i rozwoju. Najczęściej sadzone lipy osiągały w wieku 300 lat obwód w pierśnicy od 400—500 cm i zaczynają się szybko starzeć, próchnieją, atakowane są przez szkodniki i choroby oraz uszkodzane przez wichury. Tylko nieliczne egzemplarze żyją do 500 lat i osiągnęły wymiary w granicach 700—800 cm obwodu pierśnic. Jesiony żyją podobnie długo, lecz nie osiągnęły tak znacznych rozmiarów. Znane z długowieczności dęby zaczynają się masowo starzeć w wieku ok. 400 lat i osiągnęły obwód pnia od 500—600 cm, a tylko w poszczególnych przypadkach — 600 lat i 800 cm. Wnioski dotyczące tempa przyrostu drzew można wyciągnąć porównując dokładnie pomiary wykonane wcześniej (S t a s z k i e w i c z 1968) z aktualnymi danymi. Przy kościele w Chomranicach w ciągu 15 lat lipy zwiększyły swój obwód od 5—45 cm a w Przydonicy od 5—30 cm. Wyraźnie słaby przyrost mają drzewa uszkodzone i dziuplaste oraz zrosnięte w nasadzie tzw. „dwojki”. Przytoczone dane dotyczące wieku drzew i ich obwodu w pierśnicy odnoszą się wyłącznie do obserwacji z terenu województwa nowosądeckiego.

Grupy pomnikowych drzew, towarzyszących obiektom sakralnym, występują w ponad 40 miejscowościach województwa. Warto bliżej przedstawić przynajmniej kilka bardziej interesujących spośród nich. W omówieniach podane będą obwody pni w pierśnicy, a więc na wysokości ok. 130 cm.

1. Zabytkowy kościół, obecnie Muzeum Regionalne w Rabce (ryc. 1a). — Kościół położony u zbiegu ulic Orkana i Sądeckiej, w sąsiedztwie rzeki Raby, został zbudowany w 1606 roku, a następnie gruntownie przebudowany w 1744 r. Z posadzonych w 1637 roku drzew, a więc około 350 lat temu, zachowały się 3 dęby i kilka jesionów. Aktualny stan drzewostanu przedstawia się następująco: wierzba biała — obw. 260 cm, dęby szypułkowe — obw. 610 cm, 510 cm, 450 cm, jesiony — obw. 275 cm, 415 cm, 405 cm, 420 cm, 270 cm, lipy szerokolistne — obw. 280 cm, 230 cm, 210 cm, 200 cm, 185 cm, 180 cm, 225 cm, 190 cm. W lu-

kach powstałych po uschniętych drzewach posadzono w ostatnich latach modrzewie i lipy.

2. **Zabytkowy kościół na wzgórzu Piątkowa (Obidowa) k. Chabówki** (ryc. 1b). Drewniany kościółek, reprezentujący typowo podhalański styl, zbudowano w 1757 roku i prawdopodobnie równocześnie posadzono szereg lip szerokolistnych, które przetrwały do chwili obecnej w dość dobrym stanie. Obwody lip w pierśnicy są następujące: 290 cm, 405 cm, 285 cm, 350 cm, 410 cm, 240 cm, 310 cm, 340 cm, 360 cm.

3. **Zabytkowy kościół w Sieniawie** (ryc. 1c). Drewniany kościółek zbudowany w 1740 roku, wraz z lipami i jaworami stanowi wyjątkowo cenny zespół architektoniczny i krajobrazowy (ryc. 3). Jedna z lip rosła już przed wybudowaniem kościoła, ponieważ jej wymiary odbiegają od przeciętnych, osiąganych przez okazy 250-letnie. Obwody drzew w pierśnicy: lipy szerokolistne — 360 cm, 360 cm, 445 cm, 760 cm!, 445 cm, 330 cm, 350 cm, jawory — 305 cm 240 cm.

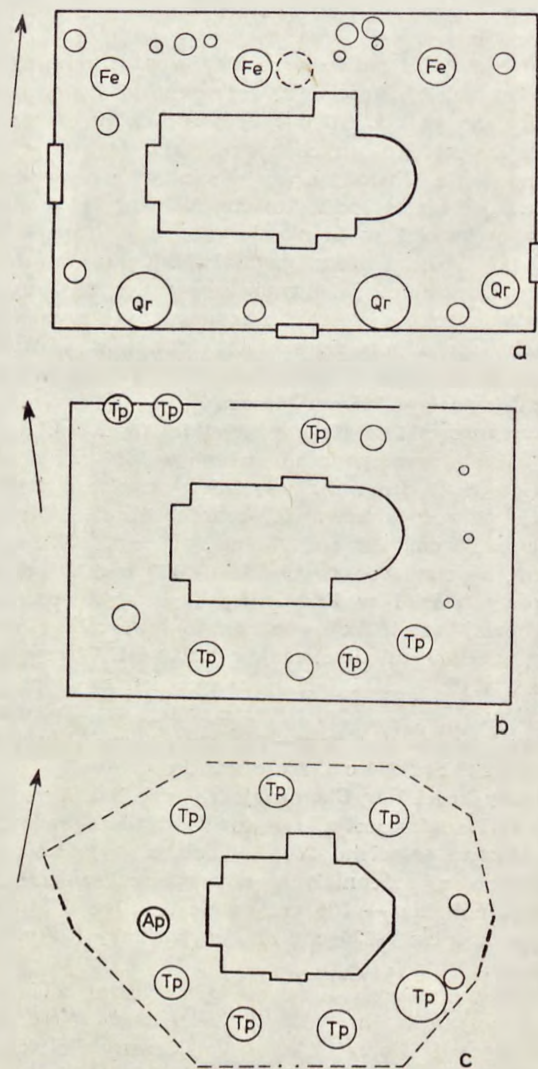
4. **Zabytkowy kościół w Kasinie Wielkiej** (ryc. 2a). Kościół zbudowano w 1678 roku a gruntownie odnowiono w 1760 r. i z tego też okresu pochodzą posadzone drzewa, z wyjątkiem jesionu, który jest o około 100 lat starszy. Obwody drzew: lipy szerokolistne — 275 cm, 320 cm, 330 cm, 300 cm, 230 cm, 290 cm, 250 cm, 265 cm, 320 cm, 270 cm, jesion — 410 cm, kasztanowce zwyczajne — 180 cm, 300 cm, 260 cm.

5. **Zabytkowy kościół w Przydonicy** (ryc. 2b). Drewniany kościół o prostej zrębowej konstrukcji pochodzi z 1527 roku. Posadzone wokół drzewa są znacznie młodsze, mają ok. 250 lat. W oryginalny sposób zabezpieczone zostały resztki jednej z lip; pień na odpowiedniej wysokości wyrównano i zadaszono, tworząc w ten sposób ambonę (ryc. 4). Obwody drzew: lipy szerokolistne — 340 cm, 320 cm, lipy drobnolistne — 330 cm, 260 cm i 265 cm, 290 cm, 280 cm, 360 cm.

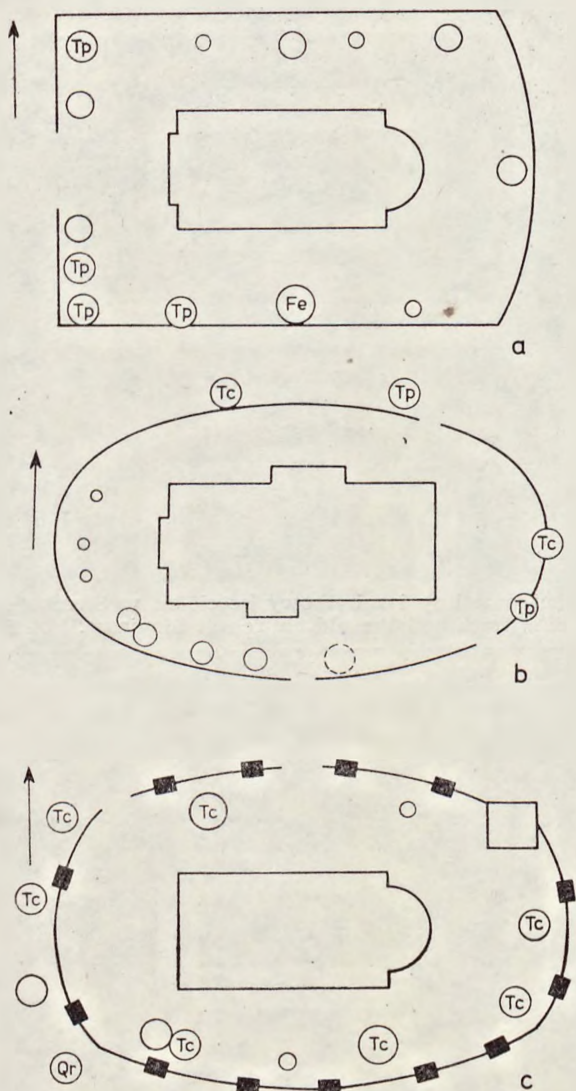
6. **Zabytkowy kościół w Chomranicach** (ryc. 2c). Drewniany kościół z początku XVIII wieku jest typowym przykładem budownictwa podkarpackiego. Drzewa w wieku 250—350 lat są wyjątkowo piękne, lecz szereg lip mocno wypróchniałych wymaga zabezpieczenia. Obwody drzew: lipy drobnolistne — 530 cm, 280 cm, 310 cm, 510 cm, 380 cm, 330 cm, 310 cm, 250 cm i 220 cm, dąb szypułkowy 330 cm, świerk pospolity — 180 cm.

Interesujące pomnikowe drzewa, towarzyszące obiektom sakralnym, występują jeszcze m. in. w następujących miejscowościach: Andrzejówka, Berest, Białka Tatrzańska, Czarny Potok, Dębno, Dobra, Jordanów, Kroćcienko, Kruźłowa, Leluchów, Lipnica Wielka na Orawie, Łętownia, Łososina Dolna, Męcina, Mogilno, Muszyna, Niedźwiedz, Ochotnica Dolna, Piorunka, Pisarzowa, Podole, Raba Wyżna, Rożnów, Sidzina, Skrzydlna, Szafary, Tęgoborze, Tropie, Trybsz, Tylicz, Ujanowice, Wysowa, Zbyszyce i Zdynia.

Naturalnym zjawiskiem jest proces starzenia się drzew i powol-

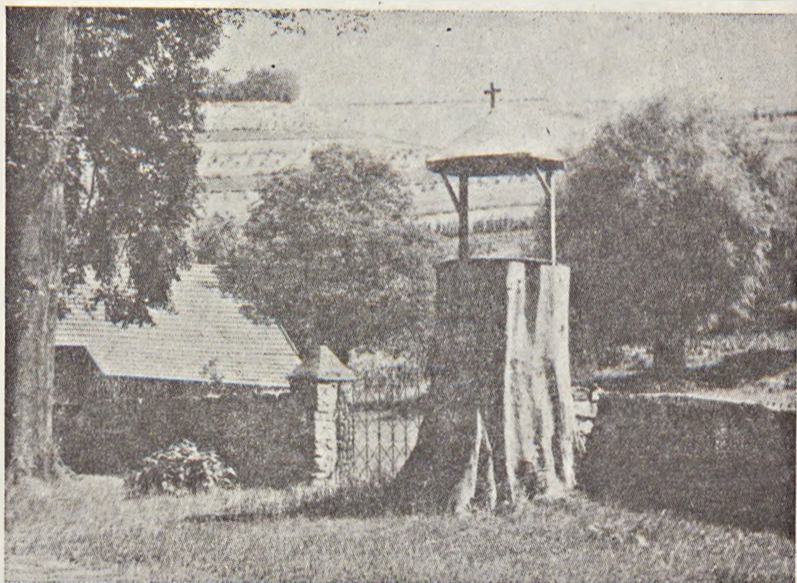
Ryc. 1. Schematy rozmieszczenia pomnikowych drzew przy kościołach: a — w Rabce; b — na wzgórzu Piątkowa k. Chabówki; c — w Sieniawie; Fe — *Fraxinus excelsior*, Qr — *Quercus robur*, Tp — *Tilia platyphyllos*, Ap — *Acer pseudoplatanus*. Oznaczone symbolami okazy mają obwód w pierśnicy powyżej 300 cm. — Patterns in which monumental trees are distributed round churches: a — at Rabka; b — on Piątkowa hill near Chabówka; c — at Sieniawa; Fe — common ash, Qr — oak, Tp — large-leaved linden, Ap — sycamore maple. The specimens marked with symbols have more than 300 cm girth at breast height

Ryc. 2. Schematy rozmieszczenia pomnikowych drzew przy kościołach: a — w Kasinie Wielkiej; b — w Przydonicy; c — w Chomranicach; Fe — *Fraxinus excelsior*, Qr — *Quercus robur*, Tp — *Tilia platyphyllos*, Tc — *Tilia cordata*. Oznaczone symbolami okazy mają obwód w piersnicy powyżej 300 cm. — Patterns in which monumental trees are distributed round churches: a — at Kasina Wielka; b — at Przydonica; c — at Chomranice; Fe — ash, Qr — oak, Tp — large-leaved linden, Tc — small-leaved linden. The specimens marked with symbols have more than 300 cm girth breast height

Ryc. 3. Pomnikowe lipy i zabytkowy kościółek w Sieniawie. — Monumental lime trees and the old church at Sieniawa. Fot. E. Dubiel

Ryc. 4. Zabezpieczone w formie ambony resztki pomnikowej lipy o obwodzie 450 cm przy kościele w Przydonicy. — The remains of a monumental lime tree safeguarded in the form of a pulpit; the tree had 450 cm girth at breast height; it grew near the church at Przydonica. Fot. E. Dubiel

Ryc. 5. Wypróchniała lipa o obwodzie 830 cm koło kościoła w Czarnym Potoku. — The hollow lime tree with 830 cm girth at breast height growing near the church at Czarny Potok. Fot. E. Dubiel

nego ich obumierania. Próchnieje drewno, tworzą się dziuple a wichury odłamują gałęzie i konary (ryc. 5). Czasem drzewa takie stwarzają zagrożenie dla zabytkowych budowli i przebywających tam ludzi. Istnieje więc pilna potrzeba prowadzenia konserwacji starych drzew w celu przedłużenia im życia i zwiększenia bezpieczeństwa. Prowizoryczną konserwację prowadzono niekiedy doraźnie, ograniczając się tylko do ściągania linami konarów i plombowania zaprawą cementową podstawy wypróchniałych pni. Konieczna jest jednak nowoczesna pełna konserwacja, prowadzona pod fachowym nadzorem. Szereg starych drzew, jak np. dąb św. Swierada przy kościele w Tropiu, zginęło w ostatnich latach i nie zachował się po nich nawet ślad. Dlatego należy prowadzić szczegółową inwentaryzację (Srodoń 1934, 1935, Staszkievicz 1968), by dysponować danymi ważnymi dla nauki i kultury. Warto również zabezpieczać przynajmniej pnie, po niektórych pomnikowych drzewach; przykładem może służyć parafia w Przydonicy.

Eugeniusz Dubiel

Piśmiennictwo

Krygowski W. 1965 *Beskidy. Średni (część wschodnia) — Wyspowy — Sądecki — Pogórze Rożnowskie i Ciężkowickie*. Sport i Turystyka. Warszawa.

Nyka J. 1965 *Gorce*. Sport i Turystyka. Warszawa.

Rejestr wojewódzki pomników przyrody. Nowy Sącz.

Staszkievicz J. 1968. *Interesujące drzewa w powiecie nowosądeckim*. Roczn. dendrol. 22: 163—178.

Staszkievicz J., Witkowski Z. 1976. *Ziemia Sądecka*. Wiedza Powszechna.

Srodoń A. 1934 *Inwentarz zabytkowych dębów w Polsce*. Ochr. Przyr. 14: 78—110.

Srodoń A. 1935 *Inwentarz zabytkowych lip w Polsce*. Ochr. Przyr. 15: 95—129.